

S SIMPOZIJA O EDVARDU KOCBEKU

Edvard Kocbek (1904—1981)

(Politični profil in delovanje)

Janko
Prunk

Nekaj okoliščin moram imenovati, ki so me močno ovirale pri izoblikovanju objektivne kritične predstave o političnem delu Edvarda Kocbeka in njegovem mestu v slovenski zgodovini. Prvo je bil to splošni nivo politične kulture v slovenski družbi; različni vplivi ideološke enosmernosti in ekskluzivizma v družbenih vedah in javnem mnenju ter nazadnje mnenja dveh pomembnih Slovencev, ki sta mnogo govorila in pisala o Kocbekovem nazoru in njegovi politični vlogi. Oba sta ugledna znanstvena in kulturna delavca, oba Kocbekova neposredna sodobnika, znanca, še več, člana njegove tovarišije, oba sama slovenski zgodovinski osebnosti, ki sta napisala mnogo vrednega, katerih beseda, govorjena in pisana ima precejšnjo težo in priznati moram, da sem v mnogočem delil in še vedno delim njuno mnenje in ocene ter sta precej vplivala name. Toda glede Edvarda Kocbeka sta kazala ves čas tako nerazumevanje in iz tega v bistvu negativno sodbo, da je sodobnemu slovenskemu humanistu in družboslovcu preprosto nerazumljivo. Oba sta Kocbeku zaradi njegovega vztrajanja v krščanskem etosu odrekala možnost pravega resnično progresivnega družbenega in političnega angažmana. Eden od njiju je bil moj univerzitetni profesor za novejšo zgodovino, pokojni Metod Mikuž, ki me je zelo veliko naučil in mu bom za to vedno hvaležen, drugi pa je predsednik Osvobodilne fronte in dolgotletni predsednik SAZU, Josip Vidmar, ki me je učil konsekvantno in kulturno misliti o slovenskem narodnem vprašanju.

Toda na poti za domišljanje objektivne predstave o Edvardu Kocbeku v slovenskem javnem in političnem življenju sem se moral otresti njenega vpliva.

Temeljna značilnost Kocbekove osebnosti in dela je bila integralnost, v kateri se tesno prepletajo verjetno primarna pesniška izpovednost, potem pisateljsko in esejistično delo ter politika, seveda razumljena zelo po njegovo — pod vplivom personalizma. Ker so ob njegovi smrti in že prej mnogi poskušali ovrednotiti njegovo pesniško ustvarjanje, njegove problemsko široko zajemajočo esejistiko, precej manj pa so govorili o njegovem političnem delu, naj ta kratka skica postavi na objektivno mesto njegovo politično delo.

Edvard Kocbek se je rodil 1904. leta v revni kmečki družini v Sv. Juriju ob Ščavnici v Slovenskih goricah. Klasično gimnazijo je končal v Mariboru in že v njej pokazal smisel za publicistiko, pisal in urejal je mladinsko revijo *Stražni ognji*, ki so postali po dveh letih tiskanja priloga katoliške mladinske revije *Križ na gori*. Po dveh letih študija je spomladi 1927 izstopil iz mariborskega bogoslovja in se iste jeseni vpisal na romanistiko ljubljanske univerze. Ljubljanski križarji so ga sprejeli za svojega voditelja in prevzel je uredništvo *Križa*, kakor se je od začetka leta 1928 imenovala revija, ki je nadaljevala poslanstvo na silo ustavljenega *Križa* na gori (Ustavilo ga je klerikalno vodstvo). Začudenje in spoštovanje zbuja dejstvo, kako je komaj štiriindvajsetletni Kocbek imel jasno izoblikovane idejne poglede na krščanstvo in marksizem oziroma na njun medsebojni odnos. O tem jasno priča njegov sijajno formuliran sestavek v prvem letniku *Križa*, kjer med drugim pravi: »Marksizem ima zaradi kratkih in razvidnih »gesel« agitatorično prednost pred krščanstvom«. . . Ko ugotavlja, da mu tudi drugi elementi omogočajo duhovno premoč nad proletariatom, izreče trditev, ki je skupna vsem krščanskim socialistom in je srž njihovega nauka, da namreč »gospodarska doktrina marksizma ni v nikakem nasprotju s krščanstvom. Delo kot osrednje merilo gospodarske in družbene vrednosti mora biti blizu prav krščanskemu pojmovanju človeka. . . Zgodovina postavlja pred nas določene zahteve; ovesti se moramo, da stojimo sredi razrednega boja. Predvsem od nas pa bo odvisno, kako se bo odvijal brezpogojni razredni boj, ali zgolj s sovraštvom, nasiljem in krvjo ali tudi z energijami razuma, spretnosti, delavske enotnosti ter vseh zakonitih sredstev družbenega pritiska«. Sklenil je z mislijo, da se mora obnovljeno, osebno doživeto krščanstvo opredeliti za proletarske sile: »Iz objektivno razvidnih družbenih dejstev in iz doživljanja krščanstva bi morali ugotavljati pravega sovražnika v kapitalizmu in ne v socializmu. Kapitalizem razodeva nebrzdan egoizem, izkorišča načelo svobode, socializem pa teži v strogo spoštovanje dela, v počlovečenje družbe in v načrtno napredovanje«. . . »V prihodnosti bomo obnovili svoje krščanstvo le z akcijami radikalne družbene obnove. Pravo krščanstvo se bo razvilo v revolucionarno preorani družbi. . .«

Takšni radikalni pogledi križarjev so vplivali na radikalizacijo pogledov krščanskosocialističnega delavskega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze in njen podmladek — Krekovo mladino. Leta 1929 je bil Kocbek prvi krščanski socialist, ki je prišel pod javni udar konservativnih katoliških tomističnih teologov in klerikalnih političnih voditeljev. Ti so se zgrozili nad Kocbekovo izjavo, »da je vsak krščanski socialist vžigalna vrstica, ki vodi do smodnika«, ki jo je zapisal konec leta 1928 v glasilu *Krekove mladine Ogenj* in so v začetku leta 1929 razpustili organizacijo *Akademski Orel*, v kateri so se družili križarji. Člane AO, ki so protestirali proti razpustu, je klerikalno vodstvo na različne načine šikaniralo. Kocbek je odšel na študij v Berlin, nato za nekaj časa tudi v Lyon, kjer se je v začetku tridesetih let seznanil s Francozom Emmanuelom Mounierom, najvidnejšim ideologom personalizma. Začel se je tudi sam vse bolj izrazito opredeljevati v personalističnem smislu: v človeku samem, ki je vsak enkratna osebnost (eksistencialistično stališče), je treba izvesti revolucijo, ki bo privedla

do spremembe družbenih odnosov. Revolucija v človeku se mora izvesti v okviru krščanskega duhovnega in etičnega sistema. Za karakteristiko Kocbekovega pisanja in nastopanja je pomemben njegov izrazito modernistični in komplicirani način izražanja; prav svojski stil do tedaj neznan v slovenskem političnem slovarju. Ta stil kaže na originalno idejno in politično osebnost ter na njegov samosvoj eksistencialistični pogled na človeka in politiko. Vredno in potrebno bi ga bilo podrobneje analizirati z različnimi sociolingvističnimi in socialno antropološkimi metodami. Ta zelo težko razumljivi, zahtevni stil mu je onemogočil prodor v širše množice. Nad nerazumevanjem oziroma možnostjo dvomnega razumevanja njegovih tekstov in govorjenja so se pritoževali vsi konservativci v slovenskem katoliškem taboru in ga tudi zaradi tega odklanjali.

V prvi polovici tridesetih let je bil Kocbek v profesorski službi na Hrvaškem in je sodeloval s člani v krščanskosocialistični reviji Beseda o sodobnih vprašanjih in v vodilni katoliški reviji Dom in svet. V tej je spomladi 1937 objavil daljši esej, Premišljevanje o Španiji; v njem je razgalil vso resnico o španski državljanski vojni, in postavil na glavo vse dotedanje klerikalno pisanje. Povedal je, da ima španska državljanska vojna družbenogospodarske in ne verske vzroke. Pokazal je na nesocialno razdelitev zemlje in na prevlado kapitala, ki ju je meščansko krščanstvo dopuščalo in podpiralo. Opozoril je, da je velika krivda katoliške Cerkve, ki je nadzorovala vzgojo naroda, a se zanjo ni brigala, ampak je živela za denar in se ni menila za bedo ljudstva. Tako se je ob izbruhu državljanske vojne jasno postavila na stališče nazadnjaškega meščanstva, ker je s tem branila svoje gospodarske privilegije: »Med duhovščino je zmagal družbeni, ne pa verski čut«.

Zaradi teh in podobnih trditvev, zlasti pa zaradi trditve, da je krivoversko duhovno junaštvo prepričanih ljudi, je zadivjal v slovenskem klerofašističnem taboru velik vihar. Prva je napadla Dom in svet klerofašistična Straža v viharju, sledili so napadi Slovenca (avtor L. Ehrlich), avgusta pa je Kocbeka uradno obsodil škof Rožman, češ da njegovo pisanje nasprotuje nauku katoliške Cerkve. Razburjanje in polarizacija v katoliškem taboru sta dosegla vrhunec. Kocbeka so branili uredniki Doma in sveta, demokratični katoličani, ki so zdaj kot uredniki odstopili, branila ga je krščanskosocialistična Delavska pravica, levičarski katoliški študentje so osvojili akademski klub Zarja in se v naslednjih letih tesno povezali s Kocbekom; liberalno Jutro pa je z zadovoljstvom pripomnilo, da je Kocbek potrdil pravilnost njegovega pisanja. Ni bilo le javnega komentarja marksistov komunistov, ki so se sploh malo zanimali in skoraj niso analizirali radikalno levega socialističnega razvoja med slovenskimi krščanskimi socialisti. Le Igo Gruden je ob viharju, ki ga je povzročil Kocbekov članek med katoličani, napisal v Sodobnost epigram:

Ker si z besedo moško jim izprašal vest,
z vestjo katoliško so zjecljali protest;
a ti si bolj krščanski kakor oni
in Franca blagoslovljeni kanoni.

V začetku leta 1938 je Kocbek začel izdajati revijo Dejanje, ki je poudarjala usodni politični položaj Slovencev in pozivala na strnitev vseh demokratičnih narodnih sil ne glede na svetovnonazorske razlike med njimi v aktivno politični angažma za rešitev slovenskega naroda. Volja do dejanj in do stvarnega predstavljanja slovenske resničnosti so bila rdeča nit v pisanju revije. Lahko rečemo, da je bil večji del sodelavcev med lastovkami, ki so aprila 1941 pomenile znamenje nove slovenske pomladi.

V članku Slovenci in politika je strnil poglede na slovensko narodno vprašanje in mesto politike v njem, ki so v zadnjih dveh letih zoreli med sodelavci Dejanja. Članek vsebuje tako posrečen sociološki, zgodovinsko antropološki in psihološki prijem, da mu je omogočil predstaviti slovenski narodni problem tako adekvatno in poglobljeno kot nobenemu mislecu do tedaj. Analiza vsebuje tudi napotilo za akcijo.

»Najsilnejši ukaz te ure je, da spoznamo svoj edinstveni, izvirni življenjski smoter. Toda ta smoter se ne da poiskati v neslovenskem življenjskem prostoru ali v knjigah, ne moremo ga prevzeti mrtvega iz zgodovine ali si ga izposoditi od kake tuje miselnosti, ta smoter si moramo poiskati v nas samih in ga vzdigniti v svojo življenjsko napestost. Slovenci moramo že enkrat začutiti prostorske in časovne meje svojega življenja, v nas mora začeti utripati naša lastna usoda. V tem smislu moramo postati resnično političen narod, ki bo stopil samozavestno v novo zgodovino in dejansko odločal o samem sebi. Na prvo mesto naše življenjske dinamike mora čimprej stopiti resnična slovenska politična volja. Ta slovenska politična volja mora postati nosilka Prešernove metafizične utemeljitve slovenstva.«

Februarja 1941 se je Kocbek poslovil od bralcev revije s člankom Razumnik pred odločitvijo, v katerem je zapisal, da »stopamo v dobo, ki je popolnoma dozorela za preosnovo družbe in njenih oblik v smislu organskih spoznav in totalnih zahtev«.

Poleti 1941 je bil Kocbek vključen v vodstvo Osvobodilne fronte. Kljub temu, da ni bil nikakršen voditelj krščanskosocialističnih delavcev, je bil na željo KPS vključen v Izvršilni odbor OF kot predstavnik krščanskih socialistov; Partija je tu najbrž računala z nedvomno Kocbekovo intelektualno potenco in z njegovim vplivom, ki ga je imel v širši katoliški in kulturni javnosti. Kocbek je skupaj z Josipom Vidmarjem in Prežihovim Vorancem leta 1941 organiziral kulturni plenum OF, sodeloval v IO OF pri formuliranju temeljnih točk OF itd. Najbolj jasno so njegovi tedanji idejni in politični nazorji izpričani v referatu z naslovom Temelji osvobodilnega sodelovanja, ki ga je podal na skupnem sestanku med predstavniki CK KPS in krščanske skupine 14. novembra 1941. Iz referata je razvidna globoko domišljena Kocbekova krščanska antropologija in njen afirmativni odnos do marksizma kot družbene, gospodarske in zvečine politične prakse. Komunistom priznava posebno avantgardno politično vlogo in se odpoveduje snovanju posebne krščanske stranke. Po drugi strani pa kot kristjan izraža skrb za svobodo idejnega in kulturnega razvoja ter opredeljevanja svobodne socialistične osebnosti. Vse to je povedano s takšnim bogastvom izraza, da zbuja prepričanje, da v domišljanju te problematike in v njenem

artikuliranju mislec in pisatelj Kocbek med slovenskimi kristjani ni imel para, težko pa mu ga je najti tudi v Evropi.

Konec leta 1941 je Kocbek za sejo Izvršnega odbora sestavil predlog deklaracije o slovenskih narodnih pravicah. Ta zanimivi predlog, ki gre v kontekst izdelave »magne charte slovenskih narodnih pravic«, ki jo je konec leta 1941 načrtoval IO OF, so šele v zadnjem času našli v Kocbekovi osebni zapuščini. Predlog deklaracije, ki obsega 8 točk, se sklicuje na temeljne točke OF, le da govori izrecno samo o slovenskem narodnem vprašanju in podaja predloge za njegovo rešitev.

V njem je rečeno, da si je slovenski narod v sedanjem boju priboril narodno dozorelost in jasno državnopravno zavest o suverenosti. Zategadelj je slovenska borbena narodna skupnost, ki jo predstavlja OF, izraz težnje po popolni slovenski osvoboditvi in združitvi in ne priznava in ne bo nikoli priznala imperialističnega in fašističnega razkosanja Slovenije, marveč se bo borila proti okupatorju. Deklaracija poudarja pomen slovenske partizanske vojske, ki bo slovensko ozemlje osvobodila in slovensko narodno suverenost tudi vnaprej branila. Nato se sklicuje na pravico OF in slovenskega naroda do popolne narodne suverenosti v skladu s slovesnimi izjavami Churchila, Roosvelta in Stalina. Zadnji dve točki pa pravita naslednje: »7. V tem smislu slovenski narod ali Osvobodilna fronta kot njegova današnja predstavnica ne moreta niti od zunaj niti od znotraj sprejemati navodil, ki bi bila v nasprotju z dosedanjo slovensko narodno suverenostjo; 8. Suvereni slovenski narod stremi po novem, bratskem sožitju z ostalimi narodi Jugoslavije in z vsemi južnimi Slovani. Poudarja pa, da kot narod, ki je upravičen in odločen do kraja vzpostaviti svojo narodno suverenost, v vsaki politični obliki sožitja za vse čase vztraja na načelno in praktično zajamčeni pravici do samoodločbe, ki vključuje pravico do odcepitve«.

Na velik pomen, ki ga je partija pripisovala Kocbeku, predstavniku slovenskih kristjanov v OF, kaže januarja 1943 sklep IO OF, ki je na Kardeljev predlog delegiral Kocbeka na mesto podpredsednika AVNOJ, določeno Slovencem. Sovražna ofenziva je nato preprečila, da bi Kocbek to funkcijo dejansko izpolnil. Veliko vlogo je imel Kocbek v zvezi s pripravljanjem dolomitske izjave, ki je z odpovedjo Sokolov in krščanskih socialistov, da bi ustanovili samostojni politični organizaciji, utrdila enotnost OF in v njej priznala vodilno vlogo KPS. Bil je tisti sogovornik partije, ki je najbolj odločno branil načelo pravice do idejno nazorskega pluralizma in svobode v prihodnji socialistični družbi.

Zgodovinska znanost danes na osnovi dokumentarnega gradiva in samih Kocbekovih izjav ne more razrešiti vprašanja, s kakšnimi argumenti je KPS Kocbeka prepričala za podpis izjave. Nobenega dokaza ni, da bi se bil Kocbek uklonil pred komunistično namero, da se na mesto krščanskosocialističnih voditeljev s Kocbekom na čelu na vodstvo krščanske skupine v OF postavijo drugi ljudje, bolj sprejemljivi za argumente KPS. Kaže, da je Kocbek na dolomitsko izjavo pristal po svobodni volji, saj je dosegel, kljub odpovedi političnega organiziranja krščanskih socialistov, še nadaljnje priznavanje njihove identitete. Vse kaže, da je prav zaradi njega prišel v deklaracijo pasus: »Vodstvo

krščansko socialistične skupine kot nazorske skupine ostaja idejno vodstvo prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne pozicije in njihovega sodelovanja na teh pozicijah«. Takšna široka formulacija ponuja možnosti za zelo različne interpretacije.

V svojem raziskovanju sem pred leti pozival vodilne še živeče politike, ki so sodelovali pri oblikovanju dolomitske izjave (tudi Edvarda Kardelja), naj razložijo, kaj so mislili tedaj s takšno formulacijo, toda vsi moji pozivi za komentar so ostali brez odgovora.

Kocbek jo je pozneje razlagal drugače kot KPS.

V času NOB je napisal pomembne članke v glasilo OF Slovenski poročevalec in v glasilo krščanskosocialistične skupine Slovenska revolucija. Zelo značilen je poleg drugih zlasti sestavek Kristjan v novem redu, ki je izšel v 5. številki Slovenske revolucije oktobra 1943, in v katerem je zapisal: »Prvo izkustvo današnje narodne in družbene revolucije nam namreč pravi, da družbene in politične enotnosti ne smemo več kronati z enotnim verskim in filozofskim izpovedovanjem... Ljudi bo družila ali razdruževala družbena in politična snov sama po sebi, brez nazorskih predznakov.« Na kočevskem zboru odposlancev, kjer so postavljali temelj slovenske državne oblasti, je poleg drugih voditeljev OF govoril tudi Kocbek. Na II. zasedanju AVNOJ je bil izvoljen za poverjenika za prosveto v NKOJ. Kocbek je nato delil življenjsko usodo s Titom in njegovimi sodelavci v Drvarju in na Visu. Po sporazumu Tito — Šubašič, junija 1944 je kot odposlanec NKOJ odšel v Italijo in v Vatikan s poslanico za papeža, s katero je vodstvo nove Jugoslavije poskušalo Vatikanu pojasniti razvoj v Jugoslaviji in ga odvrniti od nasprotovanja novi Jugoslaviji. Papež sicer ni sprejel Kocbeka, vendar se njegova misija ne more oceniti kot neuspešna. Spomenica še do danes ni znana v javnosti. Ko je marca 1945 Tito formiral začasno vlado DFJ, je Kocbek v njej postal minister za Slovenijo, in ostal do leta 1946. V tem letu je bil izvoljen za podpredsednika Prezidija ljudske skupščine LR Slovenije, kar je ostal do odstopa leta 1952. Ves čas po vojni, do 1952, je bil tudi član Glavnega odbora OF.

Na vseh teh funkcijah je aktivno delal in vse to konkretno delo še čaka na bilanco. Kljub pristajanju na program OF, o čemer pričajo njegovi članki in govori, zlasti na obeh kongresih OF, se je zapletal v nasprotja z vodilno silo znotraj fronte, s KPS. Kot kristjan personalist ni mogel sprejeti integralnega marksizma in tudi ne v celoti tedanje politične prakse. Kljub različnim pogledom na konkretna politična in idejna vprašanja kakor jih je imela KPS, kljub različnemu ocenjevanju nekaterih ukrepov naše slovenske revolucije je Kocbek še šest let po osvoboditvi vztrajal v tovarišiji. Na II. kongresu Osvobodilne fronte aprila 1951 je še zadnjič ponovil svojo personalistično antropološko vizijo socializma: »Osvoboditev moramo spremeniti v svobodo, utelešeno in polnoveljavno in to tako, da bomo iz trenutka v trenutek vezali njene objektivne in subjektivne pogoje...« Izrazil pa je tudi ostro kritično oceno položaja, in sicer takole: »Prevelika disciplina in stalno obsedno stanje pomenita pod pretvezo zgodovinske nujnosti le obupen korak nazaj v neresnico, v mistifikacije in pošastne tehnične Sifzifove muke, kakor jih doživljajo v Sovjetski zvezi...«

Po tem je v vodstvu KPS dozorela odločitev, da se Kocbeka politično onemogoči. Konkretni politični razgovori in obračunavanja s Kocbekom so potekali, kot se zdi, v okviru ožjega vodstva OF — nekdanjega IO OF oziroma v okviru njegove tovarišije. Zapisniki te seje ali dveh, ki bi marsikaj nadvse zanimivega in pomembnega lahko odkrili za našo boljšo zgodovinsko podobo, žal niso dostopni. Upati je, da jih bodo kdaj našli in bodo na razpolago raziskovalcem Kocbekovega življenja in naše najnovejše zgodovine, ki se bodo z njihovim koriščenjem izognili raznih enostranskih ocen, narejenih danes na osnovi spominskih pričevanj.

Zgodovina bo šele prinesla oziroma že prinaša objektivnejši odgovor na to, ali je vodilna družbena sila KPS tedaj res morala zavrniti kritično soočanje s Kocbekovimi pogledi ali pa bi bilo za slovensko družbo bolje, da bi se bila soočanje in dialog nadaljevala. Izid Kocbekovih novel *Strah in pogum*, v katerih je povsem drugače, nestereotipno razgrnil nekatere dileme osvobodilnega boja, je bil nekaterim družbenim predstavnikom dobrodošel povod za napad nanj. Očitali so mu, da se razhaja s politiko OF, da zapušča svoja nekdanja osvobodilna stališča. Nekateri literarni kritiki so kritizirali tudi samo estetsko in literarno vrednost njegovih novel (to krivico je literarna znanost že popravila). Partija Kocbeka javno ni kritizirala. Kocbek je odstopil s političnih funkcij in postal politično popolnoma neaktiven. Posvetil se je izključno literaturi, kjer je še veliko ustvaril in 1964 dobil najvišje slovensko priznanje — Prešernovo nagrado. Občasno je med njim in družbo še prihajalo do napetosti in kritike, zlasti ob njegovem intervjuju za tržaško revijo *Zaliv*, narejenem ob njegovi sedemdesetletnici.

Ob smrti je bil Kocbek deležen vseh časti in priznanja, ki ga zasluži. Veliko je bilo število ljudi, ki so se poslavljali od njega ob odprtem grobu in na seji slovenskega PEN kluba. Izrečene so bile lepe, tople in tudi globoko spoštljive besede o njegovem raznovrstnem, zlasti še o pesniškem in publicističnem delu. V imenu slovenskega družbenopolitičnega življenja se je od njega poslovil predsednik skupščine Socialistične republike Slovenije z izredno tehtnim govorom, v katerem je razočistil marsikatero neljubo oceno o pokojniku in mu dal visoko priznanje za njegovo politično delo.

Edvard Kocbek: Krščanstvo, družba, politika

S Kocbekom sem se srečal dvakrat, in to čisto na začetku dela, ki me sicer opredeljuje.

Najprej ob 29. novembru vročega 1964. leta, ko sva z Andrejem Inkretom — mislim, da to lahko rečem, kljub poznani kolektivni (ne)odgovornosti uredništva *Tribune* — on kot kulturni, jaz kot odgovorni urednik — v praznični številki študentske *Tribune* na prvi strani namesto uvod-